

Akif Əlizadə

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

AZƏRBAYCAN VƏKİLLİYİ – 100 il (1919-2019)

Azərbaycan Rusiya İmperiyasının tərkibində

Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı bir neçə tarixi mərhələdən keçib. 10 fevral 1828-ci ildə Rusiya İmperiyası ilə Qacar (Məmləkəti Məhrusi Qacar) İmperiyası arasında bağlanan Türkmənçay müqaviləsi Azərbaycan adlı məmləkətin şimal və cənub hissələrə bölünməsinin təsdiqi və sonu oldu. Bu müqavilədən sonra Araz çayı sərhəd olmaqla Azərbaycanın şimal ərazisi Rusiya İmperiyasının, cənubu isə həmin dövrdə Qacar İmperiyası, 20-ci əsrin əvvəllərindən isə İran adlanan dövlətin idarəçiliyinə keçdi.

Azərbaycanın şimal hissəsinin işğalından otuz-qırx il sonra, 19-cu əsrin ikinci yarısı Rusiya imperiyası əhəmiyyətli islahatlarla yadda qaldı. 1861-ci ildə təhkimçiliyin ləğvindən sonra imperiyada ciddi məhkəmə islahatı aparılmağa başlandı və bütün çarlıq ərazisini əhatə edən 20 noyabr 1864-cü il tarixli Məhkəmə Nizamnaməsi qəbul edildi.

1864-cü il Məhkəmə Nizamnaməsinə uyğun olaraq imperiya ərazisində yeni (və avropa sayığı) vəkillik institutu yarandı. Nizamnaməyə görə vəkillik 2 hissədən ibarət idi: ali kateqoriyalı vəkillər – andlı müvəkillər, aşağı kateqoriyalı vəkillər – şəxsi müvəkillər adlanırdı. Andlı müvəkilləri yerli özünüidarə orqanı seçir və onların fəaliyyətinə nəzarət edirdi. Andlı müvəkillər ali hüquq təhsilli, 5 il hüquq ixtisasına malik, yaşı 25-dən az olmayan və məhkum olmamış şəxslər seçilə bilərdi. Şəxsi müvəkillərin isə ali hüquq təhsili olmaya da bilərdi, onlar məhkəmədə imtahan verərək yalnız qeydiyyatdan keçdikləri məhkəmədə az əhəmiyyətli işlərlə məşğul ola bilərdi.

1864-cü il Məhkəmə Nizamnaməsinə uyğun aparılan məhkəmə islahatı xüsusi qərarla 22 noyabr 1866-cı ildən Cənubi Qafqaza (Azərbaycana) da şamil olundu. Azərbaycan əyalətlərində (Bakı və Yelizavetpol quberniyaları) məhkəmə idarələri bir sıra məhdudiyatlarla 1868-1869-cu illərdən fəaliyyət göstərməyə başladı. O vaxta qədər isə əyalətlərdə dünyəvi məhkəmələrin və bu məhkəmələrdə fəaliyyət göstərən vəkillik təsisatının olması haqda səhih məlumat vardır. Xanlıqlar dövründə yerlərdə şəriət məhkəmələri (qazilər) və onların yanında fəaliyyət göstərən mirzələr olub. Şəriət məhkəməsi və mirzəlik bizim indiki məhkəmə və vəkillik təsisatımıza bənzəsə də, bir az dünyəvi, bir az da dini olmaqla islam qaydaları və adət-ənənələri ilə fəaliyyət göstərirdi. Hərçənd ki, Rusiya İmperiyası 10 aprel 1840-cı il islahatı ilə Cənubi Qafqazın (əsasən Azərbaycanın) məhkəmə sistemində ciddi dəyişiklik edilməsini – şəriət məhkəmələrinin ləğv edilməsini nəzərdə tutsa da, islahat sona çatdırılmamış, dünyəvi məhkəmə və vəkillik 1864-cü il Məhkəmə Nizamnaməsinin qəbulundan sonra təşəkkül tapmışdır.

Məhkəmə Nizamnaməsinin Azərbaycanda tətbiqindən sonra bir neçə azərbaycanlı gənc Rusiya İmperiyasının Moskva, Peterburq, Odessa, Kiyev və Xarkov Universitetlərinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş, təhsillərini başa vurduqdan sonra vətənə qayıdaraq məhkəmə-vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, Məhkəmə Nizamnaməsinin Azərbaycanda gerçəkdən reallaşmasına və mənsub olduqları xalqın hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsinə çalışmışlar.

Azərbaycan vəkilliyinin banisi - 1863-cü ildə Tiflis şəhərində anadan olmuş Əlimərdan bəy

Topçubaşov 1888-ci ildə Sank-Peterburq Universitetinin hüquq fakultəsini bitirmiş, həmin il dissertasiya müdafiə edərək hüquq elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdı. Xristianlığı qəbul etməkdən imtina etdiyinə görə Topçubaşova təhsil aldığı Universitetdə qalaraq elmi fəaliyyətini davam etdirməyə icazə verilmədiyindən, o, anadan olduğu Tiflis şəhərinə qayıtmışdır. Ə.Topçubaşov Tiflis Dairə Məhkəməsində əvvəlcə katib, daha sonra müstəntiq və hakim işləmişdir. Ə.Topçubaşov 1893-cü ildə böyük mütəfəkkir Həsən bəy Zərdabinin qızı Pəri xanımla ailə quraraq az sonra Bakı şəhərinə köçmüşdür. Ə.Topçubaşov 1896-cı ildən Bakı Dairə Məhkəməsində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyətinə başlamış və tez bir zamanda tanınmış, nüfuzlu və ilk peşəkar azərbaycanlı vəkil olmuşdur. Məhz buna görə də Azərbaycan vəkilliyinin başlanğıcı Əlimərdan bəy Topçubaşovun adı ilə bağlıdır.

1875-cü ildə Şəki şəhərində anadan olan Fətəli xan Xoyski 1897-ci ildə Moskva Universitetinin hüquq fakultəsini bitirmiş, həmin ildən Gəncə (Yelizavetpol) Dairə Məhkəməsi yanında kiçik məhkəmə məmurunu, daha sonra Bakı Dairə Məhkəməsində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

1867-ci ildə Gəncə şəhərində (Yelizavetpol quberniyası) anadan olmuş İsmayıl xan Ziyadxanov Moskva Universitetinin hüquq fakultəsini bitirərək əvvəlcə Tiflis Dairə Məhkəməsində prokuror müavini, 20-ci əsrin əvvəllərindən isə Gəncə və Bakı Dairə Məhkəmələrində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

1870-ci ildə Gəncə şəhərində (Yelizavetpol quberniyası) anadan olmuş Xəlil bəy Xasməmmədov 1895-ci ildə Moskva Universitetinin hüquq fakultəsini bitirərək əvvəlcə Yekaterinodar Dairə Məhkəməsində, 20-ci əsrin əvvəllərindən isə Gəncə və Bakı Dairə Məhkəmələrində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Fətəli xan Xoyskinin kiçik qardaşı - 1888-cü ildə Şəki şəhərində anadan olan Rüstəm xan Xoyski 1913-cü ildə Sank-Peterburq Universitetinin hüquq fakultəsini bitirmiş, Gəncə və Bakı Dairə Məhkəmələrində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

1880-cı ildə Naxçıvanın Şahtaxlı kəndində anadan olan Həmid bəy Şahtaxtinski 1912-ci ildə Odessa Universitetinin hüquq fakultəsini bitirmiş, həmin ildən Gəncə (Yelizavetpol) Dairə Məhkəməsində iki il andlı müvəkkilin köməkçisi, sonra Bakı şəhərinə köçərək Bakı Dairə Məhkəməsində eyni fəaliyyətini davam etdirmişdir.

1881-cı ildə Gəncə qəzasının Səfikürd kəndində anadan olan Aslan bəy Səfikürdski 1901-ci ildə Xarkov Universitetinin hüquq fakultəsinə daxil olmuş, 1902-ci ildə öz xahişi ilə Sank-Peterburq Universitetinə köçürülmüş, 1907-ci ildə hüquq fakultəsini bitirdikdən sonra Gəncə şəhərinə qayıtmışdır. O, 1907-1911-ci illərdə Gəncə Dairə Məhkəməsində andlı müvəkkil köməkçisi, 1911-1917-ci illərdə isə andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

1889-cu ildə Şuşa şəhərində (Yelizavetpol quberniyası) anadan olmuş Nəriman bəy Nərimanbəyli 1915-ci ildə Xarkov Universitetinin hüquq fakultəsini bitirərək İrəvan şəhərində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

1880-cı ildə Salyanda nüfuzlu ruhani, sonralar (1894-cü ildən) Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin rəisi - şeyxülislam olmuş Əbdüssalam Axundzadənin ailəsində doğulmuş Rəşid bəy Axundzadə 1912-ci ildə Kiyev Universitetinin hüquq fakultəsini bitirərək Bakı Dairə Məhkəməsində andlı müvəkkil statusunda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövrü

20 noyabr 1864-cü il Məhkəmə Nizamnaməsi Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründə də işlək olmuşdur. Ancaq AXC-nin Ədliyyə Nazirliyi 30 iyul 1919-cu ildə Azərbaycan Dairə Məhkəmə Palatası Andlı Müvəkkillər Şurasının yaradılması haqqında qərar qəbul etmiş və vəkillik AXC devrilənə qədər adı çəkilən Şuranın rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərmişdir.

Qürurverici haldır ki, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti qurulana qədər Bakı və Gəncədə fəaliyyət göstərən vəkillərin hamısı milli hökumət quruculuğunda fəal iştirak edərək gənc dövlətin liderliyinə qədər yüksəlmişlər.

AXC liderlərindən Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, İsmayıl xan Ziyadxanov, Xəlil bəy Xasməmmədov, Rüstəm xan Xoyski və Rəşid bəy Axundzadə 20-ci əsrin əvvəllərində Məhkəmə

Nizamnaməsinə uyğun olaraq vəkillərin reyestrində - Bakı Dairə Məhkəməsi Andlı Müvəkkillərin Siyahısında qeydə alınsalar da, AXC yaranana qədər vəkillik (andlı müvəkkillər) fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, Cumhuriyyət quruculuğunda fəal iştirak edən və sonradan milli hökumətdə yüksək vəzifə tutan digər vəkillər - Həmid bəy Şahtaxtinski, Aslan bəy Səfikürdski və Nəriman bəy Nərimanbəyli məlum olmayan səbəbdən nə Bakı, nə də Gəncə Dairə Məhkəməsinin Andlı Müvəkkillərinin Siyahısında qeydə alınmamışlar.

Bir məqamı da vurğulamağı zəruri sayıram. 1828-ci il işğalından sonra Rus imperiyasının bütün milli ucqarlarda olduğu kimi Cənubi Qafqazda (Azərbaycanda) da apardığı anti müsəlman-türk siyasətinin nəticəsi idi ki, 1870-ci ildən başlayaraq ən azı yarım əsr ərzində Gəncə və Bakı Dairə Məhkəmələrinin hakimləri və andlı müvəkkillərin (vəkillər) böyük hissəsi qeyri-türk (müsəlman) müllətindən olmuşdur. Bakı Dairə Məhkəməsi sədrinin Ədliyyə Nazirliyinə ünvanladığı 14 avqust 1919-cu il tarixli, 4254 nömrəli məktubuna əlavə edilmiş Bakı Dairə Məhkəməsi Andlı Müvəkkillərin siyahısında 106 nəfər andlı müvəkkildən cəmi 6 nəfəri - Ə.Topçubaşov, Fətəli xan və Rüstəm xan Xoyski qardaşları, Xəlil bəy Xasməmmədov, İsmayıl xan Ziyadxanov və Rəşid bəy Axundzadə müsəlman-türk olmuş, digər andlı müvəkkillər isə rus, erməni, yəhudi və digər millətlərdən olmuşlar. Gəncə Dairə Məhkəmə sədrinin Ədliyyə Nazirliyinə ünvanladığı 09 avqust 1919-cu il tarixli, 1496 nömrəli məktubuna əlavə edilmiş Gəncə Dairə Məhkəməsi Andlı Müvəkkillərin siyahısında 5 nəfər andlı müvəkkilin 2-i rus, 3 nəfəri isə erməni olmuşdur. Bu ona görə baş vermişdir ki, imperiyanı idarə edənlər milli azlıqların rus ali məktəblərinə daxil olmasına süni əngəllər yaradır və hər vəchlə çalışırdı ki, milli əyalətlərdə yerli xalqın nümayəndəsi olan daha az məmur olsun. Bu barədə o dövr andlı müvəkkil kimi fəaliyyət göstərən, Gəncədən (Yelizavetpol quberniyası) Rusiya İmperiyası 1-ci Dövlət Dumasının üzvü olan millət vəkili İsmayıl xan Ziyadxanov 1906-cı ildə Dumanın iclasında söylədiyi nitqində demişdi: “Biz müsəlmanlara bəzi ali məktəblərə girmək haqqı verilməmişdir. Başqa ali məktəblərə isə yalnız diplom almaq xatrinə girilməkdədir. Məmur olmaq məsələsinə gəlincə, bu gün Qafqaz daxilində bir yüksək təhsilli mülki hakim istisna edilərsə, öz vətəninə xidmət edən bir müsəlman məmuruna rast gəlməzsiz”

Fikrimcə, 1896-1920-ci il (28 aprel tarixini) əhatə edən dövrü Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin birinci mərhələsi hesab etmək olar.

Azərbaycan Sovet dövrü

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti hökuməti 28 aprel 1920-ci ildə devrildikdən az sonra hakimiyyəti mənimsəyən bolşevik hökuməti - Azərbaycan İnkilab Komitəsi əvvəlki vəkillik institutunu (andlı və şəxsi müvəkkillər) ləğv etmiş, əvəzində İttihamçılar və Müdafiəçilər Kollegiyasının yaradılması haqqında 13 may 1920-ci il tarixli qərar qəbul etmişdir. 23 may 1920-ci ildə Bakı şəhərində 36 nəfərdən ibarət İttihamçılar və Müdafiəçilər Kollegiyası təsis edilmişdi.

Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin 9 aprel 1922-ci il tarixli, 24 sayılı dekreti ilə isə əvvəlki İttihamçılar və Müdafiəçilər Kollegiyası ləğv edilmiş və hüquqi yardım büroları vasitəsilə əhaliyə hüquqi yardım göstərməli olan Müdafiəçilər Kollegiyası yaradılmış, daha sonra Azərbaycan SSR-nin Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 17 noyabr 1923-cü il tarixli Dekret ilə “Məhkəmə quruluşu haqqında” Əsasnamə qəbul edilmiş, vəkillik fəaliyyəti bu əsasnaməyə uyğun olaraq Cinayət və Mülki İşlər üzrə Müdafiəçilər Kollegiyası kimi xalq dairə məhkəmələrinin nəzdində fəaliyyət göstərmişdir. Daha sonra Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti və Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin birgə qərarları ilə vəkillik institutunun təşkilində bəzi dəyişikliklər edilmiş, vəkillik fəaliyyəti 1927-ci ildə xalq dairə məhkəmələrinin nəzdindən ayrılaraq Ali Məhkəmənin nəzdində və nəzarətində olan Müdafiəçilər Kollegiyası kimi təşkil edilmiş, 1930-cu ildə isə hüquqi yardımla bağlı bəzi dəyişikliklər edilərək adı çəkilən Müdafiəçilər Kollegiyası daha uzun müddətə - 1939-cu ilədək mövcud olmuşdur.

1920-1939-cu illər arasındakı dövrü Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin ikinci mərhələsi hesab etmək olar.

SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 16 avqust 1939-cu il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “SSRİ-də vəkillik haqqında Əsasnamə”nin qəbulundan sonra Azərbaycan SSR-də (bu vaxta qədər mövcudluğunu cüzi də olsa saxlayan) Vəkillər Kollegiyası yarandı. Bu Əsasnaməyə uyğun olaraq

yaradılan Vəkillər Kollegiyasının əsas vəzifəsi hüquq məsləhətxanaları vasitəsilə əhaliyə hüquq yardımının göstərilməsi idi. Bu Əsasnaməyə görə Vəkillər Kollegiyasının üzvü seçkili vəzifə və elmi-pedaqoji fəaliyyətdən savayı dövlət qulluğunda işləyə bilməzdi. Hansı ki, həmin vaxta qədər mövcud olan Əsasnamə vəkillərə istənilən dövlət (və ya kollektiv) müəsisəsində hüquq məsləhətçisi vəzifəsi tutmağa imkan verirdi. Bu Əsasnamə 2-ci dünya müharibəsi və sonrakı uzun illər ərzində işlək olmuşdur. Bunu da vurğulamağı istərdim ki, ikinci dünya müharibəsi zamanı Azərbaycan Vəkillər Kollegiyasının 119 üzvü cəbhəyə yollanmış və Azərbaycan adına vətən uğrunda döyüşmüşlər.

25 dekabr 1958-ci ildə qəbul edilən “SSRİ müttəfiq respublikalarının məhkəmə quruluşu haqqında qanunvericiliyin əsasları”na görə Vəkillər Kollegiyası hər bir müttəfiq respublikanın Ali Sovetinin qəbul etdiyi qanunvericilik əsasında fəaliyyət göstərməli idi. Sözügedən “Əsaslara” uyğun olaraq Azərbaycan SSR Ali Soveti 8 dekabr 1960-cı ildə “Vəkillik haqqında Əsasnamə” qəbul etmiş, bu Əsasnaməyə görə Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətinə nəzarəti Nazirlər Soveti həyata keçirmişdir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 20 oktyabr 1965-ci ildə qəbul etdiyi “Vəkillik haqqında Əsasnamə”yə görə isə Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətinə nəzarəti Ədliyyə Nazirliyi həyata keçirmiş, bu Əsasnamə 1980-ci ilə qədər qüvvədə olmuşdur.

1939-1979-cu illər arasındakı dövrü Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin üçüncü mərhələsi hesab etmək olar.

30 noyabr 1979-cu ildə “SSRİ-də vəkillik haqqında” yeni qanun qəbul olunmuş, bu qanuna uyğun olaraq Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qəbul etdiyi 13 noyabr 1980-cı il tarixli qanunla “Azərbaycan SSR-də vəkillik haqqında” yeni və təxminən 19 il – 1980-1999-cu illər ərzində işlək olan Əsasnamə qəbul edilmişdir. Bu Əsasnaməyə görə Vəkillər Kollegiyası vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olan vəkillərin könüllü birliyi olmuşdur. Vəkillər Kollegiyası ali hüquq təhsilli şəxslərdən ibarət təsisçilər qrupunun təklifi əsasında və ya müvafiq Xalq Deputatları Sovetinin icra və sərəncam orqanının təşəbbüsü ilə yaradılırdı. Əsasnaməyə görə Vəkillər Kollegiyasını yaratmaq haqqında təklif Azərbaycan SSR Ədliyyə Nazirliyinə göndərilir, nazirlik təkliflə razılaşıqda təsdiq və qeydiyyat üçün onu Nazirlər Sovetinə, yaxud da yerli İcra orqanına göndərirdi. Bu əsasnamə əsasında yaradılan Vəkillər Kollegiyası əvvəlki (dolayısı ilə) Ədliyyə Nazirliyinə tabe etdirilmişdi. Əsasnamədə indiki “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında qanun”a oxşar xeyli məqamlar olsa da, fərqli cəhətləri də az olmamışdır. Bu Əsasnamədə vəkillər kollegiyasının orqanları, vəkilliyə qəbul qaydaları, vəkilin pulsuz hüquq yardımını göstərməsi, vəkilin intizam məsuliyyətinə alınması məsələləri və sair tam fərqli qaydada nizamlanmışdır. “Azərbaycan SSR-də vəkillik haqqında” həmin (və sonuncu) Əsasnaməyə görə Vəkillərin ixtisas komissiyası olmamış, vəkilliyə qəbul zamanı iki il hüquq stajı tələb olunmuş, bu staj ümumiyyətlə olmadıqda və ya iki ildən az olduqda altı aydan bir ilə qədər kollegiyada staj keçməklə üzv olmaq imkanı olmuş, vəkilin bütün yox, yalnız konkret mülki işlərdə (məsələn alimentlə bağlı) pulsuz hüquq yardımını göstərə bilmək hüququ olmuş, Ədliyyə Nazirinin vəkilin intizam məsuliyyətinə dair iş qaldırmaq barədə Reyasət Heyyətinin sədrinə təklif vermək səlahiyyəti olmuşdur. Həmçinin Əsasnamədə vəkil andı, vəkil etikası və vəkil sirri nəzərdə tutulmamışdır.

1980-1992-ci illər arasındakı dövrü Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin dördüncü mərhələsi hesab etmək olar.

Azərbaycan müstəqillik dövründə

18 oktyabr 1991-ci ildə ölkəmizin parlamenti “Müstəqillik haqqında” Konstitusiyaya Aktını qəbul etdi və SSRİ adlanan dövlətdən ayrılan (ittifaqdan çıxan) Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət (beynəlxalq hüququn subyekti olan) oldu. Müstəqilliyin ilk illərində bir çox qanunlar kimi 13 noyabr 1980-cı il tarixli qanunla təsdiq edilmiş “Azərbaycan SSR-də vəkillik haqqında” Əsasnamə də 1999-cu ilə qədər – hazırkı müvafiq qanunun qəbuluna qədər qüvvədə olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1992-2000-ci illərdə adıçəkilən əsasnamə əsasında vəkillik fəaliyyəti ilə yanaşı (sahibkarlıq fəaliyyəti kimi göstərilən) xüsusi razılıq əsasında pullu hüquqi xidmət növü də mövcud olmuş, belə xidməti göstərənlər isə mülki və inzibati işlərlə yanaşı hətta cinayət işlərində də müdafiəçi qismində iştirak edə bilməmişlər. Vəkillər Kollegiyasının Bakı şəhərində, eləcə də digər şəhərlərdə və rayonlarda fəaliyyət göstərən hüquq məsləhətxanaları ilə yanaşı müxtəlif adlarla pullu

hüquq xidməti göstərən özəl – Vəkillər Kollegiyasından kənar hüquq firmaları və şirkətləri də fiziki və hüquqi şəxslərə “vəkil” adı ilə hüquqi yardım göstərmişdir.

Müstəqilliyinin ilk illərini yaşayan Azərbaycan Respublikasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında 12 noyabr 1995-ci ildə hüquqi dövlətin tələblərinə tam cavab verən Konstitusiyaya qəbul olunmuş, ölkə tarixində ilk dəfə olaraq hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ konstitusiyaya ilə təsbit edilmişdir. Konstitusiyada qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardımın ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilməsi, hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ təsbit edilmişdir.

Bundan sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” 28 dekabr 1999-cu il tarixli qanun qəbul etmiş, Azərbaycan vəkilliyi bu vaxtadək bu qanun və ona müxtəlif vaxtlarda edilən əlavə və dəyişikliklərə əsasən fəaliyyət göstərməkdədir. Bu qanunla ilk dəfə olaraq vəkillik təsisatı tam müstəqil, özünü idarədən, heç bir dövlət orqanından asılı olmayan qeyri-dövlət qurumu kimi formalaşdı. Bu qanunda əvvəlki hüquqi aktlardan fərqli olaraq vəkillərin hüquqları və vəzifələri genişləndirilmiş, vəkillik fəaliyyətində yeni institutlar yaranmış və demək mümkünsə vəkillik fəaliyyətində ciddi və mütərəqqi “nizam-intizam” müəyyənlanmışdır. Belə ki, sözügedən qanunun qəbulundan sonra cinayət işləri üzrə məhkəmə prosesində, ibtidai istintaqda və təhqiqatda müdafiçi qismində yalnız Vəkillər Kollegiyasının üzvlərinin iştirak edə bilməsi təsbit edilmiş, daha sonra qanuna edilən 11 iyun 2004-cü il tarixli dəyişikliklə cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi, məhkəmənin baxdığı inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda fiziki şəxsin müdafiəsi, mülki işlər və inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə şəxsin Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsində təmsil edilməsi, habelə hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı şikayət vermiş ərizəçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsində təmsil edilməsi vəkillik fəaliyyətinin müstəsna dairəsi hesab edilmişdir. Bundan başqa qanunda vəkillik fəaliyyətinin təminatı, qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada vəkil statusunu əldə etməmiş şəxs tərəfindən vəkil adından qanunsuz istifadə olunmasının Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olması, vəkil andı, vəkil sirri, vəkil etikası, vəkilliyə qəbul qaydaları, ixtisas komissiyası və sair əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı müddəalar əksini tapmışdır.

28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” qanunun “Keçid müddəaları”nın 2-ci bəndində “Bu Qanunun Keçid müddəalarının qüvvəyə mindiyi gündən üç ay müddətində yeni Vəkillər Kollegiyasını təsis etmək üçün təsis yığıncağının keçirilməsi” nəzərdə tutulsa da, təsis yığıncağının keçirilməsi 2004-cü ilin sonuna qədər yubanmışdır.

Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin beşinci mərhələsi hesab edilə bilən 1992-2004-cü illəri əhatə edən dövrü bəzi müşahidəçilər vəkilliyin inkişafı baxımından durğunluq və “vəkillik fəaliyyətində qeyri-müəyyənliyin” hökm sürdüyü dövr kimi də xarakterizə edirlər. Ona görə ki, bu dövrdə adı çəkilən qanun qəbul olunaraq qüvvəyə minsə də, qanuna uyğun yeni Vəkillər Kollegiyası yaradılmamış, çox az sayda üzvləri olan və üzvlüyə qəbul prosesində çətinlikləri olan Vəkillər Kollegiyası demək mümkünsə əvvəlki “sovet ənənəsi” ilə fəaliyyət göstərmiş, vəkillikdə hər hansı irəliləyiş olmamışdır.

Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin altıncı mərhələsi hesab edilən dövr “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” qanunun keçid müddəalarına uyğun qaydada vəkillərin Təsis Yığıncağının keçirilməsi və Azərbaycan Respublikasında (yeni) Vəkillər Kollegiyasının təsis edilməsi ilə başlamışdır. Ancaq bəri başdan demək olar ki, bu dövr də özündən əvvəlki dövrdən “durğunluğuna” görə fərqlənməmişdir. Vəkillər Kollegiyasının 04.11.2004-cü il tarixli Təsis Yığıncağının qərarına əsasən (Yeni) Vəkillər Kollegiyası təsis edilsə də, uzun müddət vəkillik fəaliyyətində “köhnə sovet” ənənəsi yenə də üstünlük təşkil etmiş, nəzəri yeniliklər təcrübədə tam təşəkkül tapa bilməmiş, vəkilliyin maddi-texniki təminatında heç bir irəliləyiş – inkişaf olmamış, vəkil qurumları Vəkillərin baş ofisinin yerləşdiyi bina kimi sovetdən qalma “köhnə-külüş” və darısqal məkanlardan çıxıb bilməmiş, Kollegiyanın beynəlxalq əlaqələri demək olar olmamış, Kollegiyaya üzv olmaq üçün xeyli problemlər olduğundan ölkədə çox az sayda, 300 nəfərdən bir az çox vəkil olmuş, regionlarda hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquq yardımını almaq kimi konstitusional hüququ məhdud həddə olmuş, Azərbaycanın əksər rayonlarında vəkil qurumları olmamış, mülki işlər üzrə məhkəmə prosesində qanundan və sivil qaydalardan kənar “özbaşına nümayəndəlik institutu” tüğyan edərək

qanuni vəkillik fəaliyyətini sıxışdırmış, dövlət hesabına pulsuz hüquq yardımının göstərilməsində çox ciddi qüsurlar olmuş, hər kəsin konstitusion yüksək keyfiyyətli hüquq yardımı almaq hüququ çox tez-tez pozulmuş və ən acınacaqlısı odur ki, həmin dövr Vəkillər Kollegiyasının rəhbərliyi bütün baş verənləri sadəcə seyr etməklə kifayətlənmiş, nəinki vəkillik təsisatının nüfuzuna, eləcə də dövlətin və cəmiyyətin maraqlarına cavab verən hər hansı tədbirlər görməmiş və ya buna təşəbbüs göstərməmişdir.

Azərbaycan vəkilliyinin ən yeni tarixi

Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı tarixinin yeddinci mərhələsi hesab edilən dövr 07 dekabr 2017-ci ildə keçirilən Vəkillər Kollegiyasının konfransı ilə başladı. Bundan öncə vəkillər Kollegiyasının əvvəlki sədri Azər Tağıyev səhhəti ilə əlaqədar vəzifəsindən istefa vermişdi. 110 nümayəndənin iştirak etdiyi konfransda hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, Hakimlərin Seçki Komitəsinin üzvü, Ədliyyə Akademiyasının "Vəkillərin peşəyə buraxılış və ixtisasartırma fakültəsi"nin dekan əvəzi, Akademiyanın elmi şurasının üzvü, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 may tarixli Sərəncamı ilə "Tərəqqi" medalı ilə təltif olunmuş peşəkar və tanınmış vəkil Anar Bağirov Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin sədri seçilmiş, tanınmış və təcrübəli vəkillər Aydın Axundov və Pərviz Ələkbərov isə sədrin müavinləri seçiliblər. Əvvəlcədən deyə bilərəm ki, bu konfrans Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasına yeni rəhbərliklə yanaşı həm də vəkilliyə yeni nəfəs gətirdi. Vəkillər Kollegiyasının rəhbəriyində olan kadr dəyişikliyinə az sonra vəkilliyin acınacaqlı durumunun sürətlə dəyişməsi və inkişafı məqsədilə Anar Bağirovun rəhbərliyi altında vəkillik təsisatında dövlət və cəmiyyət üçün həyati əhəmiyyət daşıyan islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. İslahatlar kompleks şəkildə aparıldı və hazırda da davam etməkdədir. Belə ki, yeni rəhbərlik bir tərəfdən müəyyən qismi yuxarda sadalanan, uzun illər yığılıb qalmış problemlərin köklü həllinə başladı, digər tərəfdən isə Kollegiyanın əvvəllər olmayan beynəlxalq əlaqələrinin yaradılması və Azərbaycan vəkilliyinin səviyyəsini sivil ölkələrin vəkilliyinə çatması üçün xeyli işlər gördü və bu işlər indi də davam edir.

Bu dövrə təsadüf edən bir məqamı da xatırlatmaq yerinə düşərdi. 2017-ci ilin payızı məhkəmədə nümayəndəlik institutunun yenidən təşkili, hüquqi yardımın Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinə uyğun təşkil edilməsi üzrə diskussiyalarla yadda qaldı. Azərbaycan dövləti hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımla təmin olunması öhdəliyinin icrasını qanunla vəkillik təsisatının üzərinə qoyub. Bu baxımdan məhkəmədə şəxsin hüquq və azadlıqlarını yüksək səviyyədə müdafiə etmək Konstitusiyaya və qanunla vəkilliyin birbaşa vəzifəsi olsa da, bu sahədə uzun müddət tüğyan edən özbaşnalığa və ya "anarxiyaya" vaxtında və prinsipial etiraz bildirilməmişdi. Bütün hüquqi dövlətlərdə məhkəmədə hüquq və azadlıqların müdafiəsi ilə vəkillər, yaxud da bu fəaliyyətlə məşğul olmağa müvafiq dövlət orqanı tərəfindən verilmiş xüsusi razılıqla hüquqşünaslar məşğul olurlar. Hüquqi dövlət ərazisində olan hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım hüququnu tanıyır. Ona görə də vəkillik fəaliyyətinin nəzarətdən kənar olmasına məntiqə uyğundur. Təssüf ki, ölkəmizdə uzun müddət özünü vəkil adlandıran "özbaşına" (və ya "küçə") nümayəndəlik mövcud olmaqla vəkillik təsisatının, habelə dövlətin və cəmiyyətin maraqlarına zərbə vurmuşdur. Gec də olsa məhkəmə hakimiyyəti "özbaşına" nümayəndəliyə son qoymaq üçün qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış etmiş, Milli Məclisin qəbul etdiyi 31 oktyabr 2017-ci il tarixli, 853 VQD nömrəli qanunla Mülki-Prosessual Məcəllədə ciddi dəyişiklik edilərək nəhayət ki, hər kəsin yüksək hüquqi yardım almaq hüququnun kütləvi pozuntusunun qarşısı alınmışdır. 01 yanvar 2018-ci ildən qüvvəyə minən həmin qanunla Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsinə (AR MPM) 69.1-1-ci maddəsi əlavə edilmişdir. Bu maddəyə görə fiziki şəxsin nümayəndəsi onun yaxın qohumu və ya vəkil (bu Məcəllənin 71-ci maddəsində nəzərdə tutulan şəxslər istisna olmaqla) ola bilər. Nümayəndənin məhkəmədə iş aparmaq səlahiyyəti lazımı qaydada rəsmiləşdirilməlidir. Bundan başqa sözügedən qanunla AR MPM-nin 70-ci maddəsi ləğv edilərək mülki prosesdə nümayəndə ola biləcək şəxslərin dairəsi dəqiqləşdirilmiş, bununla da qeyri-hüquqşünasların və ya "özbaşına" nümayəndələrin, eləcə də vəkil adından qanunsuz istifadə edən hüquqşünasların uzun müddətli qanunsuz fəaliyyətlərinə son qoyulmuşdur. Sözügedən ciddi və əhəmiyyətli dəyişiklik vəkillər ordusu, hüquq camesi və cəmiyyət tərəfindən alqışlansa da, etiraz edənlər də olmuşdu. Buna görə

Vəkillər Kollegiyasının yeni rəhbərliyi ertirazçılara müraciət edərək onları qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada vəkil olmağa dəvət etmiş, yüzlərlə hüquqşünas bu təklifdən bəhrələnərək Vəkillər Kollegiyasına üzv qəbul olmuşlar. “Özbaşına” nümayəndəliyin ləğv edilməsində, eləcə də vəkil adından qanunsuz istifadəyə qarşı mübarizə tədbirlərinin təşkili prosesində hələ sədr seçilmədən də fəal iştirak edən, vəkilliyin nüfuzunun özünə qaytarılması üçün mümkün olanı edən Anar Bağirov sözügedən konfransdan sonra bu sahədə olan problemlərin köklü həlli üçün hər şeyi etdi. Hazırda əminliklə deyə bilərik ki, vəkil adından qanunsuz istifadədən və “özbaşına” nümayəndəlikdən tam xilas olmuşuq.

Azərbaycan vəkilliyinin hazırkı inkişafından danışarkən “Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22.02.2018-ci il tarixli Sərəncamı xüsusi qeyd edilməlidir. Ona görə ki, Vəkillər Kollegiyasının yeni rəhbərliyi adı çəkilən Sərəncamı öz fəaliyyətində rəhbər tutaraq əməli işlərə başlamışdır. Vəkillər Kollegiyası üzvlərinin sayının artırılması, vəkil olmaq istəyən şəxslərin öz arzularına tez və maneəsiz çatması üçün vəkilliyin tarixində ilk dəfə olaraq 2018-ci ildə 2 dəfə imtahan keçirilmiş və 600 nəfərdən çox hüquqşünas vəkil peşəsinə yiyələnmişdir. Rəqəmlərə diqqət edək: Vəkillər Kollegiyası təsis edilən ərəfədə - noyabr 2004-cü ildə Kollegiyanın 300 nəfərdən bir qədər artıq üzvü olmuş, Kollegiyanın son konfransı keçirilən ərəfədə - dekabr 2017-ci ildə isə üzvlərin sayı 934 nəfər olmuşdur. 2018-ci ilin sonuna isə Kollegiya üzvlərinin sayı 1500-dən artıq. Bu o deməkdir ki, Kollegiyanın əvvəlki rəhbərliyi dövründə 13 ildə (2004-2017-ci illərdə) 600-ə yaxın hüquqşünas kollegiyaya üzv ola bilmişdirsə, indiki rəhbərliyin dövründə cəmi 1 il ərzində eyni sayda hüquqşünas kollegiyaya üzv ola bilib. Bunu da vurğulamaq yerinə düşər ki, son dəfə keçirilən imtahanda da 100-dən artıq hüquqşünasın uğurlu nəticəsi var və tezliklə o sayda hüquqşünasın da kollegiyaya üzv olacağı və bu ilin sonuna üzvlərin sayının 2000 nəfərə çatdırılması gözlənilir.

Azərbaycan vəkilliyinin inkişafı naminə Kollegiyanın yeni rəhbərliyinin həyata keçirdiyi kompleks işlərin hamısını sadalaya bilməsəm də, ən əhəmiyyətliələrini vurğulamağı özümə borc bilirəm. Yeni rəhbərlik elə seçildiyi konfransda ona nail oldu ki, “Vəkillərin etik davranış qaydaları” haqqında Əsasnamə qəbul edildi və bütün vəkillər üçün işlək oldu. Vəkil qurumları hüquq məsləhətxanası adından imtina edərək vəkil büroları adlandırıldı. Dövlət hesabına pulsuz hüquq yardımına görə vəkillərə ödənilən qonaranın məbləği üç dəfə artırıldı. Vəkillərin baş Ofisi köhnə və “sovet” məkanından çıxıb yeni və müasir binaya köcdü. Bakı şəhəri və regionlardakı vəkil bürolarının əksəriyyəti müasir tələblərə cavab verən şəkildə təmir edilib vəkillərin istifadəsinə verildi. Həm Bakı şəhərində, həm də regionlarda yeni vəkil qurumları yarandı və ona doğru gedilir ki, Azərbaycanın bütün rayonlarında vəkil büroları yaradılsın və vəkillik üzərinə düşən vəzifəni bütün ölkə boyu yerinə yetirsin. Habelə regional məhkəmələrin yerləşdiyi şəhərlərdə regional vəkil büroları yaradıldı və yaradılmaqda davam edir. Vəkil yardımına çatımlılığı tezləşdirmək və asanlaşdırmaq üçün ASAN Xidməti ilə əməkdaşlığa dair Məmorandum imzalanaraq Xidmətin rayonlarda yerləşən mərkəzlərində vəkil büroları yaradılaraq fəaliyyətə başladı. Cinayət proseslərində əvvəllər mövcud olmuş “formal” və ya “paykavoy vəkillik” adını almış vəkilliklə mübarizə başladı və bu mübarizə indi də ciddi surətdə davam edir o məqsədlə ki, dövlət hesabına pulsuz vəkillik də yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilsin.

Vəkillər Kollegiyasının gələcək üçün hədəflərindən biri də Vəkillər Kollegiyasına üzv olmaq üçün keçirilən yazılı və şifahi imtahandan savayı namizədlərin yazı və nitq qabiliyyətinin də yoxlanmasıdır. Bu dəyişiklik də ona istiqamətlənib ki, vəkillərin peşəkarlığı və ədalət mühakiməsindəki rolu daha da artdırınsın.

İlk dəfə olaraq vəkillərin Azərbaycan və ingilis dilində elektron reyestri yaradılmış və bütün vəkillər burada qeydə alınmışlar. “Azərbaycan Vəkili” jurnalı nəşr edilməyə başlamışdır. Vəkillər Kollegiyasının müasir tələblərə cavab verən (internet səhifəsi) saytı yaradılmışdır. Vəkillər Kollegiyası bir il ərzində 10-dan çox ölkənin Vəkillər Kollegiyası, o cümlədən Türkiyə, Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Belarus, Gürcüstan, Qazaxstan, Almaniya və sair ölkələrin Vəkillər Kollegiyası, eləcə də Avropa Vəkillər Birliyi və Beynəlxalq Vəkillər İttifaqı ilə yaxın əlaqələr qurmuş, Kollegiyanın

təşkilatçılığı ilə 1 il ərzində Bakı şəhərində vəkillik və vəkilin ədalət mühakiməsindəki roluna dair 3 mötəbər beynəlxalq tədbir keçirilmişdir. Və nəhayət, Vəkillər Kollegiyasının yeni rəhbərliyi 30 iyul 1919-cu il tarixini - Azərbaycan Dairə Məhkəmə Palatası Andlı Müvəkkillər Şurasının yaradılması gününü Azərbaycan Vəkiliyyətinin yaranması günü kimi qeyd edilməsi barədə qərar qəbul edərək tariximizi zənginləşdirmiş, həmçinin vəkillik fəaliyyətinə layiq olduğu dəyər və önəmi vermişdir.

Beləliklə, Vəkillər Kollegiyasının yeni rəhbərliyinin fəaliyyətindən görünən odur ki, Azərbaycan vəkiliyyətinin nüfuzunun, vəkillik fəaliyyətinin səmərəliliyinin və vəkilin ədalət mühakiməsindəki rolunun güclənməsi əsas hədəfdir.

İstifadə olunan mənbələr:

1. Azərbaycan tarixi: Uzaq keçmişdən 1870- ci ilə qədər. Red. S.S.Əliyərli. 1996
2. Azərbaycan dövlət və hüquq tarixi. X.X.İsmayilov 2006
3. Конолиальная политика Российского царизма в Азербайджане. Т.И. М-Л 1936
4. Суд Присяжных в Росси. Громкие уголовное процессы 1864–1917. С.М.Казанцев. Лениздат, 1991. стр. 11-12
5. Cumhuriyyət qurucuları. Nəsiman Yaqublu. Bakı -2018
6. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin 1919-cu ilə aid olan Ədliyyə Nazirliyinin Azərbaycan Dairə Məhkəmə Palatası Andlı Müvəkkillər Şurasının yaradılması haqqında qərarı, Bakı Dairə Məhkəməsi sədrinin Ədliyyə Nazirliyinə ünvanladığı 14 avqust 1919-cu il tarixli, 4254 nömrəli məktubuna əlavə edilmiş Bakı Dairə Məhkəməsi Andlı Müvəkkillərin siyahısı və Gəncə Dairə Məhkəməsi sədrinin Ədliyyə Nazirliyinə ünvanladığı 09 avqust 1919-cu il tarixli, 1496 nömrəli məktubuna əlavə edilmiş Gəncə Dairə Məhkəməsi Andlı Müvəkkillərin siyahısı
7. 50 лет Советской адвокатуры в Азербайджане. Статья Заместителя председателя Президиума Коллегии Адвокатов Азербайджанской ССР А.А.Абдуллаева «История организации советской адвокатуры в Азербайджане» стр. 19-31 (Материалы научно-практической конференции Коллегии Адвокатов Азербайджанской ССР. Баку 30.05.1972)
8. История советской адвокатуры. М.П.Шаламов. Москва Юриздат. 1939 стр. 51-53
9. Azərbaycan SSR Vəkiliyi haqqında Əsasnamə. Bakı. 1981